

УДК 811.161.2'373

С. А. Бузько

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУРЖИКОВИХ ЛЕКСИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Бузько С. А. Функціонування суржикових лексичних елементів у текстах сучасної української прози.

У статті описано особливості функціонування суржикових лексичних елементів у текстах української постмодерної прози; указано на специфіку використання письменниками цих одиниць порівняно з іншими позасистемними (нелітературними) мовними одиницями.

Ключові слова: суржикові лексичні елементи, українська постмодерна проза.

Бузько С. А. Функционирование суржиковых лексических элементов в текстах современной украинской прозы.

В статье описаны особенности функционирования суржиковых лексических элементов в текстах украинской постмодернистской прозы; указано на специфику использования писателями этих единиц в сравнении с другими внесистемными (нелитературными) языковыми единицами.

Ключевые слова: суржиковые лексические элементы, украинская постмодернистская проза.

Buzko S. A. Functioning of dialect lexical elements in the texts of the Ukrainian modern prose.

The article describes the peculiarities of dialect lexical elements' functioning in the texts of the Ukrainian postmodern prose. The author shows the specific of using these units in comparison with other non-literary units.

Key words: dialect lexical elements, Ukrainian postmodern prose .

Масове проникнення елементів російської мови в структуру української завдяки тривалому їх контактуванню породило явище українсько-російського мовного суржику – «гібридне українсько-російське мовлення», або «мішану субмову» [3, с. 11], яка поступово стала засобом щоденного побутового спілкування багатьох українців. У мовознавчій літературі суржик кваліфікують по-різному. У більшості досліджень спостерігається тенденція розглядати це мовне явище як одну з форм українського просторіччя. Так, в енциклопедії «Українська мова» зазначено: «Уживається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (унаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами» [10, с. 616].

Більшість дослідників, характеризуючи суржик, дають негативну оцінку цьому явищу. Наприклад, для А. Погрібного це «химерія», яка, з одного боку, засмічує, руйнує нашу мову, але з іншого – служить ніби щитом, який боронить її від остаточного нищення [5, с. 10]. Схожу думку висловлює Л. Ставицька, зауважуючи, що попри довготривалий і потужний тиск із боку російської мови українська в цьому гібриді все ж збереглася, хай і у спотвореному вигляді [6, с. 22–25]. На думку В. Явір, носії суржику не володіють у повному обсязі жодною з мов – ні російською, ні українською, оскільки засвоюють мови на рівні мішанки з обох мов, яка руйнує українську мову зсередини [11, с. 316]. О. Тараненко зазначає, що масове проникнення цього мовного явища є деструктивним як для подальшої долі української мови, так і для її носіїв [8, с. 27]. Ми схильні підтримати позицію тих дослідників, які вважають, що «однозначне категорично негативне ставлення до суржику навряд чи коректне, бо сприймається як таке ж ставлення й до його носіїв, тобто практично до всіх сучасних українців» [4, с. 80]. Адже, як влучно зауважила Л. Ставицька, суржик як реальний продукт двомовності став основою чи частиною мовного світу багатьох людей, які володіють різним ступенем мовної компетенції, реалізованої в різних соціальних і комунікативних сферах [7, с. 68]. З іншого боку, ми усвідомлюємо, що намагання уникнути будь-якого оцінювання й описати суржик відсторонено може сприйматись як його позитивна оцінка. Тому спробуємо оцінити це мовне явище з погляду його стилістичних можливостей.

За спостереженнями дослідників, уживання українсько-російського суржику в українській літературі розпочинається одночасно з її формуванням на живій народно-розмовній основі. Але справжній «суржиковий бум» у літературі розпочався в 1990-і роки ХХ ст., коли значно послабилися цензурні, редакторські та інші подібні обмеження й автори в пошуках самовираження почали переходити всі дотепер відомі у вітчизняній художній творчості норми [9, с. 113–119]. Суржикові елементи використовуються й у творчості українських письменників-постмодерністів, зокрема таких, як М. Бриних, С. Андрухович, С. Пиркало, О. Забужко та ін.

Використовуючись у мовленні персонажів постмодерної прози, суржикізма, як і в творах інших напрямків, виступають одним із засобів характеристики героя, особливостей його індивідуального мовлення, рівня освіченості тощо. Наприклад: *У вас тут, почав він, на третьому етажі человека зарізали. Пісят первого года рожденья. Його сосед, із которим він жив, вернувся утром сьогодні з діжурства, і застав картину: лежить голий, в чьом мать роділа, на дивані, горлянка отак-о* (Андрухович С. Сьомга); – *Зачім ти мене обманув? Ану слиши, одкрий машину* (Жолдак Б. Гальманах); – *Ви шо, не бачите, шо я не отпускаю, у мене обед!!!* (Бриних М. Шахмати для дибілів).

Інколи суржикові лексеми, потрапляючи до складу непрямой та невластне прямої мови, ніби постають на межі авторського мовлення та мовлення персонажа, що надає всьому висловлюванню експресивності й емоційності, підкреслюючи при цьому іронічність оповіді: *це ти, золотце, конєшно, загнула* (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу); *Тому що, зазвичай, коли у неінтелігентних хлопців запитують, чого ти не са сваєй малой, то вони відповідають, що та пішла ана, прастітутка* (Чех А. Цього ви не знайдете в Яндексі).

Слід зауважити, що наявність суржикових елементів у мовленні персонажів постмодерних творів (як і розмовно-просторічних та соціально маркованих лексем) не завжди свідчить про недостатню освіченість та загальний низький культурний рівень цих персонажів. Подекуди герої постмодерністських творів послуговуються нелітературною лексикою, зокрема суржиком, лише в окремих комунікативних ситуаціях – наприклад, під час приватної розмови в колі близьких друзів, так би мовити, «у товариських міжсобойчиках» [6, с. 23], як це відтворює С. Пиркало: *А я такий – ой, пацани, я на поїзд опаздую, і давай я туда бігти <...>. А всі вже пасуть, шо я лажу по сумках. Я опять – грошей нема. Усі регочуть. <...> Друм, відсміявшись, перепитусь: – А шо, тьотка торговка була? – Ну да, з сумками. А гроші в неї в ліфчику оказались. Семен, коли захоче, говорить прекрасною українською мовою, а також при бажанні іспанською і ще кількома маловідомими в Україні мовами. Але йому так нецікаво* (Пиркало С. Зелена Маргарита).

Загальновідомо, що велика кількість українців звикли послуговуватися суржиком у сімейному колі. Деякі риси психологічного портрета носіїв суржику як сімейного мовного коду, а також іронічне ставлення автора до таких мовців показано в романі С. Пиркало «Зелена Маргарита»: *Всі між собою говорять по-російськи, а з чоловіками по телефону – суржиком. Не знаю, що це за дивний рудимент радянської свідомості, чому вже й між собою не говорити суржиком?* Як стверджує Л. Лесюк, у мовленні звичайного українця зустрічається понад тисячу ненормативних російських слів («росіїзмів»), що великою мірою залежить від освіченості індивіда, від його ставлення до своєї мови. «Найбільше їх уживає, як не

дивно, урбанізоване селянство, яке вважає мало не престижним розмовляти мовою, густо замішаною на суржику. Це своєрідна бравада: я, мовляв, уже не селюк, отже й мова моя відрізняється від сільської говірки» [1, с. 16].

У ряді ситуацій суржикові елементи вводяться в авторське мовлення у вигляді коротких укралень, які відчутно вирізняються на тлі загалом унормованої мови й створюють певні стилістичні ефекти – відтворюють побутовізм ситуації, підкреслюють іронічне ставлення автора до персонажа чи описуваного явища тощо; тобто спостерігається іронічне вживання русизмів як елемента мовної гри: (*були – писателі, актьори, вопием, тоже набрід порядошний*) (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу); *Ми розливаемо по второй*; *Вони цілими днями переймаються, як заощадити гроші, купивши щось дешево, але хароше*; *я все-таки займаюся світським, звиняйте на слові, життям* (Пиркало С. Зелена Маргарита).

Привертає увагу використання в одному висловлюванні суржикових елементів із іншими різновидами нелітературного мовлення – сленгізмами, жаргонізмами, розмовно-просторічною та лайливою, вульгаризованою лексикою; такі факти свідчать про зближення та взаємодію різних видів розмовного нелітературного мовлення. Наприклад: – *Да-да*, – *сьорбнув я пивця*. – *Бува й похуже*. *Діствітільно* – *сучара*, – *подумав я і додав*: – *В натурі* (Жолдак Б. Гальманах); *ти це звідала колись на письменському збіговиську в одній азійській країні* (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу); *Коли до закриття магазіна залишались щитані понти, охраннык рішив пройтись по завіденію* (Бриних М. Шахмати для дибілів) (*збіговисько* – розмовне; *сучара* – лайливе; *в натурі, понти* – соціальні діалектизми).

Інколи таке поєднання може утворювати своєрідний синонімічний ряд, компоненти якого належать до різних структурно-функціональних різновидів нелітературного мовлення: *А навпроти сидять однакові дівахи, чи то пак, дєвчьонкі або, краще сказати, тьолкі* (Андрухович Ю. Рекреації) (*дівахи* – розмовно-просторічне; *дєвчьонкі* – суржикізм; *тьолкі* – соціолектизм).

У постмодерних текстах суржикові елементи потрапляють в авторське мовлення не лише у вигляді незначних укралень, але й можуть уживатися в мові автора досить активно. Найпоказовішим у плані широкого використання цих лексичних одиниць є написаний суржигом роман М. Бриниха «Шахмати для дибілів». Шокує вже перший абзац твору, де кількість ненормативних елементів майже дорівнює половині загальної кількості слів цього уривка: *Мальчік сидів на підлозі, розклавши навколо себе пакети з чіпсами, шоколадні батончики і кукурузяні хлопья. Спершу він жмакав спустошені пакети й відкидав їх убік. Но всі ці обгортки були дуже льогенькі, й тому далеко не відлітали. Так і сидів мальчік, поміж сміття та вкуностей, і ніхто не мішав його мислям. Це продолжалось ровно піннадцать хвилин.*

У читача виникають різні припущення стосовно мети, яку ставив перед собою автор, обираючи таку нестандартну навіть для постмодернізму форму оповіді: підвищити статус суржику якщо не до рівня літературної мови, то хоч би до одного з її функціонально-стилістичних різновидів; орієнтувати твір на читацький загальний людський масовий читач, які не володіють нормами літературної мови; закодувати подану інформацію; знівелювати образ автора тощо. Та все ж, на наш погляд, в основі такого вільного добору мовних засобів лежить передовсім прагнення епатажного вербального самовираження, чим інколи зловживають автори постмодерних текстів. Слід визнати, що за допомогою суржику тут не тільки створюються гумористичні, сатиричні та іронічні ефекти (для української культури такий маргінальний мовний гумор не є новим), а й висловлюються погляди автора на гострі соціальні та деякі філософські питання, через що суржикові елементи поєднуються з книжною лексикою, зокрема суспільно-політичною та термінологічною, наприклад: *дана модель – то вивернута шинелька нашого міра, в якому каралі плюють на народ, жирують і льогко провтикують державність, суверенітет та інші націєтворчі чинники* (Бриних М. Шахмати для дибілів).

Незважаючи на те, що в усіх наведених нами прикладах суржик уживається зі стилістичною метою, навряд чи можна позитивно ставитися до активного використання цього мовного явища в художніх текстах. На наш погляд, це може сформувати хибне уявлення, ніби суржик здатен повноцінно функціонувати як у сфері художньої творчості, так і в багатьох інших, через що оволодіння літературною мовою вважатиметься необов'язковим. Тим більше, як констатує Л. Масенко, у сучасних умовах українська мова й так практично втратила інформаційно-культурний простір [2, с. 7]. Дійсно, масова культура в Україні майже вся російськомовна; тож чи варто створювати ще суржикомовну?

Література

1. Лесюк М. П. Розмовно-маргінальна лексика української мови та її лексикографічне опрацювання / М. П. Лесюк // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 12–19.
2. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) / Л. Масенко // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7–11.
3. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен / Л. Масенко // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 11–13.
4. Остроушко О. Суржик у духовному світі сучасних українців / О. Остроушко // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг, 2003. – С. 79–86.
5. Погрібний А. Суржикізація / А. Погрібний // Урок української. – 2006. – № 1–2. – С. 9–13.
6. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, стиль / Л. Ставицька // Мандрівець. – 2002. – № 1. – С. 18–27.

7. Ставицька Л. Суржик: суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосціолокультурні аспекти : [зб. наук. праць]; за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31–120.
8. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14–30.
9. Товстенко В. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище: [монографія] / Вікторія Ростиславівна Товстенко. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2003. – 278 с.
10. Українська мова. Енциклопедія [уклад. В. М. Русанівський та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
11. Явір В. В. Питання мови в аспекті нашого духовного буття і національної безпеки / В. В. Явір // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць]. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 27. – Ч.1. – С. 309–326.